

FUZULİ’NİN *LEYLÂ VÜ MECNÛN* MESNEVİSİNİN DİBACESİ HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR

Mücahit KAÇAR*
Halil Sercan KOŞİK**

Özet

Leylâ vü Mecnûn mesnevisiyle ilgili çalışmalarda, Fuzuli’nin bu eseri “Mecnun’un mecazi aşktan ilahi aşka geçişi” düşüncesini ispatlamak amacıyla yazdığı söylenmekte ve bu iddia “Leyla’dan Mevla’ya ulaşmak” şeklinde ifade edilmektedir. Oysa eserin dibace ve hikâye kısımları birlikte değerlendirildiğinde, bu eserin “ilahi aşkı arayan insanın macerası”nı ele aldığı, aslında Mecnun’un Leyla’ya layık olmak için bir tür olgunlaşma sürecinden geçtiği görülür. Nitekim Fuzuli eserinin dibace kısmında, hikâyedeki unsurların birer sembol olarak kullanıldığını, hikâye anlatmanın bir bahane olduğunu, aslında mecaz yoluyla ilahi aşkın sırları ile gizli hakikatlerini anlatmak istediğini söylemekte ve eserinde kullanacağı sembollerin gerçekte neye tekabül ettiklerini belirtmektedir.

Bu çalışmada, *Leylâ vü Mecnûn* hakkında yazı yazarların genellikle üzerinde durmadıkları dibace kısmı ayrıntılı bir şekilde tahlil edilerek eserin aslında ne anlattığı sorusuna yazar merkezli bir cevap aranacaktır.

Anahtar Sözcükler: Fuzuli, *Leylâ vü Mecnûn*, dibace, tasavvuf, aşk, sembol.

SOME PROVISIONS ABOUT THE FOREWORD OF MATHNAWI OF *LEYLA AND MAJNUN* BY FUZULI

Abstract

On studies with mathnawi of *Leyla and Majnun* by Fuzuli, it is state that the poet written this mathnawi in order to prove "Majnun passes at metaphoric love to divine love" and the idea is summarized by "it is reached at *Leyla to God*". However, when it is thought on foreword and part of story, it is seen that this mathnawi narrates adventure of man who looking for divine love, such a thing is not possible to Majnun give up at *Leyla*, In fact, at part of foreword work, Fuzuli tells that the elements of the story used as a symbol. In this section, Fuzuli says that the story is pretext and he actually wants to tell hidden truths and secrets of divine love and in his use of symbols that correspond to what is actually stated.

In this study, the foreword of *Leyla and Majnun* that they did not stop on the part of those who write about the work in detail analyzed and answer the question of what it actually looked kind of love told.

Keywords: Fuzuli, *Leyla and Majnun*, foreword, mysticism, love, symbol.

* Doç. Dr.; KTÜ, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mukac80@gmail.com.

** Arş. Gör.; KTÜ, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sercankosik@gmail.com.

Giriş

Edebî metinlerde, özellikle de Divan şiiri gibi girift ve çok katmanlı metinlerde, şairin ne demek istediği konusunda tartışmalar olabilmekte, aynı metnin farklı şekillerde şerh edildiği görülmektedir. Söz konusu durum anlayışla karşılanabilirse de şairlerin kendi eserlerinde neyi anlatmak istediklerini izah ettikleri dibace, sebep-i telif gibi bölümleri içeren eserler hakkında bu bölümlerde ne söylendiği dikkate alınmadan yorum yapılması, hatalara sebep olabilmektedir. Fuzuli'nin *Leylâ vü Mecnûn* 'unu inceleyen çalışmalarda da bu duruma rastlanmaktadır.

Fuzuli'nin Türk edebiyatını çok etkileyen ve birçok incelemeye konu olan *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisiyle ilgili çalışmalarda en çok ele alınıp vurgulanan husus; şairin bu eseri "Mecnun'un mecazi / beşerî aşktan ilahi aşka geçişini anlatmak" düşüncesiyle kaleme aldığıdır. Eskiden beri Mecnun'un Leyla'dan vazgeçmesi, yani "Leyla'dan geçip Mevla'ya varmak" şeklinde özetlenen düşünce, şiirlerde çok sık işlendiği için bu, bir şekilde ortak bir bilinçaltı meydana getirmiş ve Fuzuli'nin eserinde de aynı konunun işlendiği ön yargısını oluşturmuş olmalıdır. Örneğin; Yunus Emre'nin aşağıdaki mısraları bu bilinçaltını oluşturan ve bestelenip söylenen meşhur bir ilahisinden alınmıştır:

Mecnûn'a sordular Leylâ nic' oldu
Leylâ gitti adı dillerde kaldı
Benim gönlüm şimdi bir Leylâ buldu
Yürü Leylâ ki ben Mevlâ'yı buldum
Leylâ Leylâ derken Mevlâ'yı buldum

Fuzuli, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin dibacesinde bu eserde neyi anlattığını açık bir şekilde ifade ettiği hâlde, çalışmalarda bu bölüm ısrarla görmezden gelinmiş ve burada anlatılanların zıttı çıkarımlarda bulunulmuştur. Bazı çalışmalarda da dibacenin baş tarafında yer alan üç rubainin ikincisi ele alınmış; fakat burada da Fuzuli'nin ne demek istediği anlaşılammıştır. Söz konusu rubai şu şekildedir:

Dutsam taleb-i hakîkate râh-ı mecâz
Efsâne behânesiyle arz etsem râz
Leylî sebebiyle vasfun etsem âgâz
Mecnûn dili ile etsem izhâr-ı niyâz

Bu rubaide yer alan "râh-ı mecâz" ifadesinden yola çıkıldığında sürekli olarak bu eserin mecazi aşktan hakiki aşka geçişi anlattığı vurgulanmaktadır. Hâlbuki Fuzuli'nin mecazi dediği şey Leyla değil, *Leylâ vü Mecnûn* hikâyesinin kendisidir. Zaten şair, dibacenin mensur bölümünde bu hikâye vesilesiyle bir hakikate ait sırları anlatmaya çalıştığını, yani bu hikâyedeki

unsurların birer sembol veya temsil olduğunu, bunlarla bir hakikati dile getireceğini söylemektedir.

Fuzuli'nin eserinde ve dibace kısmında hikâyede, Leyla'dan Mevla'ya geçildiğine dair hiçbir ifade veya ima yoktur. Aksine burada Leyla'nın büyük bir hakikatin sembolü olduğu ve Mecnun'un Leyla'ya ulaşma amacındaki salık veya insan-ı kâmilin sembolü olduğu vurgulanmaktadır. Yani Leyla, kendisinden geçilen değil; kendisine ulaşılmaya / aşkına layık olunmaya çalışılan hakikatin simgesidir. Nitekim üstte verilen rubainin "Efsane behânesiyle arz etsem râz / Leylî sebebiyle vasfun etsem âgâz / Mecnûn dili ile etsem izhâr-ı niyâz" mısralarında bu durum açık bir şekilde dile getirilmiştir. Birçok çalışmada "Bu Leylî'den Mecnûn etvârına tahsîndür ve Hüsn-i i'tikâdına kemâl-i yakîndür" başlıklı bölümde anlatılan olaylar, Leyla'nın Mecnun tarafından reddedildiği şeklinde sunulmaktadır. Hâlbuki söz konusu sahnede başlığın isminden de anlaşılacağı üzere Mecnun'un Leyla tarafından sınındığı ve aşkında samimi olduğu görülünce takdir edildiği görülmektedir. Hikâyenin geri kalanında da Mecnun'un Leyla'dan vazgeçmesi gibi bir durum bahis konusu olmadığı gibi son sahnede yine Mecnun'un Leyla'nın mezarına koşup ölmesi, bu aşkın bitmesini değil farklı bir boyuta taşınmasını göstermektedir.

Dibacedeki ifadeler her ne kadar çok açık bir şekilde eserin tasavvufi yönünü ortaya koyuyorsa da bazı araştırmacılara göre durum böyle değildir. Mesela Necmettin Halil Onan, bu mesnevideki aşkın hüsn-i mutlak'a karşı duyulan bir aşk telakki etmeye müsait olmadığını söylerken (Onan, 1955: V), Orhan Okay da *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde tasavvufi bir aşkın anlatılmadığını, eserde hissedilen tasavvufi havanın da Fuzuli tarafından sarîh bir şekilde söylenmediğini şöyle ifade eder:¹

Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun'undaki aşk birçoklarının zannettiği gibi ilahi, tasavvufi bir aşk değildir. Ama mistik bir aşktır. Böyle bir tabir yoksa söyleyelim, Mecnun bir fenafîl-Leyla'dır, fenafîl-aşk'tır. Bununla beraber başlangıçta beşerî olan bir aşkın giderek bedenî hazzardan sıyrılıp bir çeşit süblimasyon'a (i'lâ) ulaşması mümkündür. Dünyevi, yani özel terimi ile mecazi aşkın, yüce bir duygu hâlinde ilahi aşka ulaştığı düşünülebilir. Ama Fuzuli bunu sarîh olarak söylemiş değildir (Okay, 2001: 136).

Leylâ vü Mecnûn hakkında çalışma yapanların çoğunun vurguladığı mecazi aşk, Leyla'ya duyulan aşk değil, Leyla'ya ulaşmayı engelleyenlerle kurulan bağlardır. Nitekim hikâyede Mecnun'u Leyla'dan ayırmaya çalışan birçok unsur vardır. Eserde bunlar anne-

¹Bu düşünceye daha birçok araştırmacının eserlerinde rastlanmaktadır. Birkaç örnek için bk. Turinay, 1996: 11; Emil, 1997: 474; Pala, 2003: 163; Akalın, 1997: 217; İpekten, 2010: 31.

babalar, arkadaşlar, nefsin kendisi, akıl ve mantık olarak zikredilmektedir. Mecnun'un hikâye boyunca bunlarla uğraştığı görülmektedir. Dolayısıyla *Leylâ vü Mecnûn* ile ilgili çalışmalarda söylenen “mecazdan hakikate geçme” fikri hikâyede bulunan fakat farklı yorumlanan bir ögedir. Buradaki mecaz, masiva olarak adlandırılabilir dünyevi her türlü unsurdur. Âşığın bunlarla mücadele ederek gerçek aşkı sebat etmesi gerekmektedir. Nitekim söz konusu mesnevide de bu husus anlatılmaktadır. *Leylâ vü Mecnûn* bu yönüyle *Hüsn ü Aşk* mesnevisiyle benzerlik göstermektedir. Hüsn'den ayrılıp birçok mertebeden geçerek olgunlaşan ve Hüsn'ün aşkına layık hale gelen Aşk ile Mecnun karakteri arasında bir fark görülmemektedir. İki hikâyede de başlangıçta birlikte olan sevgililer ayrılmakta ve hikâyenin sonunda tekrar birleşmektedirler. Her iki eserde de ezeli güzellik ve buna âşık olan insan ruhu anlatılmaktadır. Aralarındaki fark, sembollerin seçimi ve hikâyenin anlatım tarzıdır. Aslında Türk edebiyatındaki aşk hikâyelerinin genel isimlendirmelerinin aksine bu iki hikâyede önce kadın sonra da erkek karakterin isminin zikredilmesi bile, bu iki mesnevinin sembolik olduğu ve kadın karakterlerin sembolize ettikleri hakikatin, erkek karakterin sembolize ettiğinden daha yüce olduğunu göstermektedir. Çünkü gerçekte de güzellik aşkı doğurmuş, bu nedenle de sembolik anlatımda önce zikredilmiştir.

Leylâ vü Mecnûn hakkında çalışanların çoğunun dikkate almadıkları bu dibacenin mensur kısmını sadeleştiren ve günümüz Türkçesine çeviren Süleyman Nazif ile Muhammet Nur Doğan'ın tespitleri ilgi çekicidir. Süleyman Nazif, *Fuzûlî* isimli incelemesinde *Leylâ vü Mecnûn*'un dibacesinin ilk satırlarından yola çıkarak şunları söylemektedir: “Leyla'nın da Mecnun'un da Fuzuli'ce birer remz-i tasavvuf olduğunu şu birkaç satır ifham ediyor. Şair Leyla'nın şahsında hüsnü tebcil ve Mecnun'un zatında aşkı tertîl itmek istemiş” (Süleyman Nazif, 1925: 86-87). Muhammet Nur Doğan da eserinin ön söz kısmında şöyle demektedir: “Görüldüğü gibi Fuzuli, eserinde “mecaz yolu” dediği edebiyat vasıtasıyla ilahi hakikatleri ve sırları açıklamak istediğini söylüyor ve “Leyla” ismi altında “Allah'ın sıfatlarını”, “Mecnun” kimliğiyle de “Allah'ı arayan ve O'na ulaşma yolunda meşakkatlere katlanan insanı” anlatmak istediğini ifade ediyor” (Doğan, 2010: 12).

Fuzuli'nin bu eserinin dibacesinde ne söylediğinin ortaya konması, *Leylâ vü Mecnûn* ile ilgili çalışmalarda verilecek hükümlerin daha tutarlı ve ayağı yere basan düşünceler olmasına yardımcı olacaktır. Süleyman Nazif ile Muhammet Nur Doğan'ın dikkat çektiği dibace aşağıda ayrıntılarıyla açıklanmaya ve *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde aslında hangi aşkın ve tasavvufi düşüncenin kaleme alındığı izah edilmeye çalışılacaktır.

Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinin Dibacesi² ve Şerhi

Fuzuli, eserine mısraları ahrebin farklı kalıplarıyla yazılan üç rubai ile başlar. Bu rubailerde dibacenin süslü nesir örneği olan mensur bölümünde ayrıntılı bir şekilde anlatılan düşünceler, sade bir şekilde sunulmaktadır. Fuzuli -yukarıda da işaret edildiği gibi- özellikle ikinci rubaide hakikati anlatmak için mecaz yolunu tuttuğunu, hikâye anlatma bahanesiyle bazı sırları açıklayacağını, Leyla ismiyle Allah'ın vasıflarını anlatacağını ve Mecnun diliyle de O'na niyaz edeceğini söylemektedir:

Ey neş'et-i hüsni aşka te'sîr kılan
 Aşkıyla binâ-yı kevni ta'mîr kılan
 Leylî ser-i zülfini girih-gîr kılan
 Mecnûn-ı hazîn boynına zencîr kıla

 Dutsam taleb-i hakîkate rāh-ı mecāz
 Efsâne behânesiyle arz itsem rāz
 Leylî sebebiyle vasfun itsem âgâz
 Mecnûn dili ile itsem izhar-ı niyaz

 Lutf ile şeb-i ümîdümü rûz eyle
 İkbâlümü tevfiik ile firûz eyle
 Leylî kimi lafzumı dil-efrûz eyle
 Mecnûn kimi nazmumu ciğer-sûz eyle³

Fuzuli, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin Cenab-ı Hakk'a seslenerek başladığı dibacesinde insanın yaratılma ve Allah'ın cemaline âşık olma macerasını şöyle anlatmaktadır:

İlâhî Leylî-i sırr-ı hâkîkat serâ-perde-i
 vahdetden iktizâ-yı zühür idüb tecellî-i
 cemâliyle fezâ-yı şüreti müzeyyen itdükde

Allah'ım! Hakikat sırrının Leyla'sı,
 vahdet sarayının perdesinden görünmeyi
 dileyip güzelliğinin ortaya çıkmasıyla

² Bu çalışmada, gerek dibace kısmında gerekse de mesnevinin hikâye bölümünden alınan cümlelerde Muhammet Nur Doğan'ın *Fuzulî, Leylâ ve Mecnun: Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar* adlı çalışmasından yararlanılmıştır.

³ Bu rubailer, şu şekilde günümüz Türkçesiyle nesre çevrilebilir:

Ey güzelliğinin ortaya çıkışı aşka sebep olan ve aşkıyla kainat binasına ömür veren!

Ey Leyla'nın zülfünün ucunu kıvrım kıvrım yapıp da onu kederli Mecnun'un boynuna zincir kılan (Allah)!

Hakikat talebiyle mecaz yolunu tutup, efsane bahanesiyle sırları arz etsem.

Leyla vasıtası ile senin vasıflarını, Mecnun diliyle de sana niyazımı belirtsem.

Lütfünla ümit gecemi gündüze çevir, talihimi de yardımınla parlak kıl.

Lafzımı Leyla gibi gönül aydınlatıcı, nazmımı da Mecnun gibi yürek yakıcı kıl!

ve mecnûn-ı rûh ser-geşte-i bâdiye-i ğaflet
iken ol şa‘şa‘a-i cemâli görüb ‘inân-ı
ihtiyârı elden gıtdükde

suretler evrenini süslendirdiğinde ve ruh
Mecnun’u gaflet çölünde başıboş gezerken
ilahi güzelliğin parlaklığı karşısında irade
dizginlerini elden bıraktığında

Burada öncelikle mutasavvıfların eserlerinde yaygın olarak değindikleri bir hadis-i kutsiye gönderme bulunmaktadır. Kısaca “küntü kenzen” hadisi olarak bilinen bu hadiste Cenab-ı Hak “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim / bilinmeyi sevdim. Beni bilmeleri için mahlûkatı yarattım.” buyurmaktadır.⁴ Muteber hadis kitaplarında yer almayan bu ibareyi bazı muhaddisler uydurma hadis olarak kabul etmektedir. Daha çok mutasavvıfların dilinde yaygın olan bu hadis, Divan edebiyatında sıklıkla kullanılmakta ve tasavvufun kaynağı olarak gösterilmektedir (Yılmaz, 1992: 91). Mutasavvıflar, bu hadisin esas teşkil ettiği bir yaratılış düşüncesi oluşturmuşlardır. Buna göre Cenab-ı Hak, *bilinmek* istemesi neticesinde kâinatı belli bir sıraya göre yaratmıştır. Yüce Allah mahlûkatı yaratmadan evvel Hz. Muhammet’in nurunu yaratmış, ondan sonra da bütün kâinata bu nurdan hayat vermiştir⁵ (Uludağ, 2005: 280). Bu düşünceye göre Cenab-ı Hakk’ın ezeli iradesi, kudretinin mükemmel derecesini göstermek ve bütün âlemleri var edip varlıkları yaratmayı dilediğinde yer, gök, kürsî, kalem, güneş, ay, cennet, cehennem ve on sekiz bin âlemi yaratmadan üç yüz yirmi dört bin yıl önce kendi kudretinin ve yüceliğinin nurundan bir nur alıp Hazret-i Muhammet’in nurunu yarattı. Sonra o tertemiz nurdan onun tertemiz ruhunu dünyadaki sureti üzere yarattı.⁶ Cenab-ı Hak, bu şekilde Hz. Muhammet’in nurunu ve bütün kâinatı yarattıktan sonra bütün ruhları huzuruna alarak “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” diye sordu. Ruhlar da “Evet, sen bizim rabbimizsin” dediler. Bu hadise Araf suresi 172. ayette anlatılmaktadır. Allah ile ruhlar arasındaki bu sözleşmenin meydana geldiği toplantıya "Bezm-i Elest" yani "Elest Toplantısı" denir. Tasavvufî düşünceye göre ruhlar, bu toplantıda Allah’ın cemaline âşık olmuş ve bu aşk da onları sarhoş etmiştir. Bu dünyaya gelen ruhlar, o aşkın verdiği sarhoşluğu üzerlerinden atamamışlardır. Bu düşünce Divan şiirinde de çok sık ele alınmaktadır. Örneğin Fuzuli yine *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde

⁴ Bu hadisin anlamıyla ilgili değişik rivayetler için bk. Uçman, 2005: 429.

⁵ Bu anlayış Osmanlı’da *Marifetnâme*, *Vesiletü’n-Necât*, *Muhammediyye* gibi yaygın olarak okunan birçok tasavvufî eserde ele alınmıştır. bk. Kelpetin Arpaguş, 2001: 119-147.

⁶ *Nur-nâme* isimli eserde yukarıda özetlenen düşünce şu şekilde aktarılır: “kaçan kim Hağ subhânehu ve te‘âlâ celle zikruhu kemâl-i kudretin izhâr ve düğeli ‘âlemleri var idüb‘acâyib ü ğarâyib mevcûdâtın âşikâr eylemek irâdet-i ezeliyyesi ta‘alluk eyledi. Henüz ‘arş u ferş ve kürsî vü levh ü kalem ve şems ü kamer ve cennet ü cehennem ve on sekiz biñ ‘âlemi halk eylemeden üç yüz yigirmi dört biñ yıl muğaddem Hazret-i Hağ celle ve ‘alâ kendü kudret ü ‘azameti nûrından bir nûr aħz idüb ol bülbül-i büstân-i şeri‘at ve ‘andelib-i gülistân-ı hağikat şâh-ı şuffe-i şafâ ve mâh-ı rüy-i ve‘d-Đuħâ a‘nî Hazret-i Muħammed Muştafâ şallalâhu ‘aleyhi ve sellemün nûr-ı mübârekin yaradub ol nûr-ı pâkden yine Hazret-i risâlet ve kân-i mürüvvetün rûh-ı tayyibelerin dünyada olan şüret-i rûhâniyyeti üzere halk eyledi. Ve mübârek başına tâc-ı risâlet ve envâ‘-ı kerâmet ve mübârek boynına ridâ‘-i hidâyet koyub rûh-ı pâkin ve nûr-ı tâb-nâkin ezelden Ĥabîb ismiyle mevsûm eyledi” (Açık ve Kaçar, 2013: 1750).

Mecnun dilinden söylediği bir gazelde bu düşünceyi aktarmaktadır. Gazelin matla beyti şöyledir:

Öyle sermestem ki idrâk etmezem dünyâ nedür
Men kimem sâkî olan kimdür mey ü sahbâ nedür
(Doğan, 2010: 498)

Dibacenin bu bölümünden anlaşıldığı üzere, Fuzuli ilahi güzelliği Leyla, perde ardından ortaya çıkan bu güzelliğe âşık olan insan ruhunu da Mecnun ile sembolize etmiştir. Bu durumla tasavvufi muhtevalı eserlerde sıkça karşılaşılmaktadır. Mutasavvıflar, normal dilin imkânlarıyla ifade edilmesi mümkün olmayan manaları birer işaret ve remizle anlatmak ve ilahi hakikatlere somut isimlerle işaret etmek yolunu tercih etmişlerdir. Ragıb İsfahanî'nin aşağıdaki dörtlüğü sufilerdeki bu anlayışı yansıtmaktadır:

Gazellerimde seni bazen Lebnâ diye anarım
Bazen Leylâ, bazen de Sadi derim sana
Bunu da kimse fark etmesin diye yaparım
Yoksa benim için ha Leylâ ha Lebnâ (Ebu'l-Alâ Afifi, 2004: 228)

Mahmut Erol Kılıç da *Sûfi ve Şiir* isimli eserinde, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin dibacesinde söylenenlerin İbn-i Arabî'nin aşağıdaki sözleriyle birebir uyduğunu ifade ederek bu eserlerde ilahi hakikatlerin fiziki âlemden seçilen objelerle sembolize edildiğini, konu aşk olduğunda seçilen sembolün de ister istemez insan olacağını belirtir:

Bizim şiirlerimizin hepsi, ister bir sevgili ile (mahbûbe) hasbihâl ile başlasın, ister bir methiye olsun ve isterse de kadın isim ve sıfatlarıyla, ırmak, yer, yıldız isimleriyle dolu olsun, hepsi de bütün bu suretler altındaki ilâhî bilgilerden ibarettirler... yani biz bir şeyi remz ederiz, lügazlaştırırız ama bizim bundan kastımız bir başka şeydir (Kılıç, 2009: 57).

Fuzuli dibacenin giriş cümlesinden sonra, dünyaya gönderilen insan ruhunun önüne birçok engel çıktığını ve insan-ı kâmil olanların bu engellere takılmadan yine ilahi güzelliğin sınırlarını idrak edebileceğini şöyle ifade eder:

eger alâka-i âbâ-ı 'ulvî ve râbîta-i
ümmeât-ı süflî ol lezzet-i cân-fezâya ve
meserret-i dil-küşâya vâkıf olmayub fîrib-i
mevâ'ız-güne ve hîle-i neşâ'ih-nümüne ile

Eğer âbâ-ı ulvî alakası ve ümmehât-ı
süflî bağı⁷ cana can katan o lezzetten ve
gönül açıcı sevinçten habersiz olarak öğüde
benzeyen aldatmalar ve nasihat görünüşlü

⁷ Bu ifadeler terim oldukları ve metinde açıklandıkları için günümüz Türkçesine aktarılmamıştır.

muḥarrîk-i silsile-i inḳitâ‘-ı peyvend-i vişâl
ve müdebbir-i vesîle-i inḳişâl-i ‘aḳd-i ittisâl
olmaḳ itsele tevaḳḳu‘ oldur ki ne ol Leylî-i
‘âlem-ârâya bu taḳrîr ref‘-i ḥicâb-ı cismânîde
mücib-i te’ḥîr ola ve ne ol Mecnûn-ı cihân-
peymâya bu tezvîr nefy-i taşavvurât-ı
nefsânîde bâ‘ iş-i taḳşîr bula

hileler ile vuslat bağımlı kesen olaylar
silsilesini harekete geçirseler ve kavuşma
düğümünü koparmaya yönelik sebepler
yolunda tedbirler alsalar umulur ki bu
aldatma ve hileler ne o âlemi süsleyen
Leyla’ya cismani perdenin kaldırılmasında
gecikme sebebi ne de o cihan gezgini
Mecnun’a nefse ait isteklerini gidermede
engelleyici olur

Öncelikle ifadede geçen “âbâ-ı ulviye” ve “ümmehat-ı süfliye” terimlerinin anlaşılması gerekmektedir. Kaynaklarda ayrıntılı olarak tarif edilen bu iki terim⁸ kısaca “yüce babalar” ve “aşağı anneler” şeklinde günümüz Türkçesine çevrilebilir. Süleyman Nazif, yukarıda işaret edilen incelemesinde bu iki terimin tasavvufta hangi anlamda kullanıldığını şöyle izah etmektedir:

Hikmet-i kadîmeye göre âbâ-ı ulvî eflâk ve ümmehât-ı süfli anâsır-ı erbaadır. Bunların netice-i ittihadından mevâlid hâsıl oldu. Burada şâirin maksadı ervâh ile ecsâdın terkîbinden ibâret ve hakâyık-ı eşyadan bî-haber zevâhir-bîn ve âdât-perest kimseler olsa gerek. Bunlar Leylî-i hüsn ile Mecnûn-ı aşk arasındaki münâsebetin nezâhet ü ulviyyetini idrâk edemeyerek dahl ü ta’n ile mukaddesâta hürmetsizlik ittiller demek istiyor (Süleyman Nazif, 1925: 86-87).

Süleyman Nazif’in de vurguladığı gibi Fuzuli, “âbâ-ı ulviye” ve “ümmehat-ı süfliye” terimleriyle dünyaya gönderildikten ve cesetlerine alıştıktan sonra dünyanın görünüşüne

⁸ “âbâ-ı ulviye : 1.Ulu atalar, yüce babalar 2. Felsefe ve astrolojide (ilm-i nücum) hava, su, toprak ve ateşten oluşan dört unsuru ve kaderi yönlendirdiğine inanılan yıldızlara verilen ad. 3. Tas. İlahi isimler. Yaratıkların ortaya çıkışını sağlayan irade, sözü edilen isimlerle ilgili olduğu için bu isimlere ulvi babalar denmiştir. Bunlar akl-ı evvel, külli nefis, külli tabiat ve hebâ’dır” (Uludağ, 18).

“Âbâ-i Ulviyye: Arapça yüce, ulvi babalar demektir. Birinci akıl, tümel nefis, tümel tabiat ve hebâ âba-i ulviyye’den addolunur. Zira bunlar, yaratıkların ortaya çıkışında rolü olmaları bakımından, âba (babalar) adını alırlar. Yine, isimler de bunlardan ortaya çıkarlar (Cebecioğlu, 2009, 10). Mevâlid-i selâse, aba-ı ulviyye ile ümmehat-ı süfliyenin evlenmesinden doğmuştur” (Cebecioğlu 2009: 483).

“Semavi kat denilen ‘İkinci Küre’ ise, insanlar ve diğer varlıklar üzerine tesirli olan kattır. Bu semavi küre ay altındaki dört unsur katına etki eden küredir. Bunun için bu gök katına *Âbâ-i Ulviyye* (yüksek babalar) küresi denir. Dört unsura ise, *Ümmehât-ı Süfliyye* (aşağı analar) denir. *Âbâ-i Ulviyye*, *Ümmehât-ı Süfliyye*’ye etki ederek *Mevâlid-i Selâse* denen hayvanlar, bitkiler ve cansızları meydana getirirler. Bu nedenle insanlar, ilâhî kattan daha çok araçlar ve şefaathçi konumunda olan ruhlara yönelmelidir. Çünkü gök küresi katında yer alan gezegenler ve yıldızların ruhları, ilâhî katla madde katı arasında aracı konumunda olurlar ve insanların davranışlarına etki ederler. Aynı zamanda bu ruhlar, dünya olaylarını, rüzgârları, fırtınaları, zelzeleleri, hülâsa her varlığa kanunlarını veren bir konumdadırlar” (Kılıç, 2006, 172).

“Çâr erkân” dört unsur demektir. Buna “anasır-ı erbaa” da denir. Eskiler varlık âleminin dört unsurdan yani toprak, hava, su ve ateşten ibaret olduğunu düşünürlerdi. Bu dört öğenin insanların mizaç ve karakterleri üzerinde etkili olduğuna inanılırdı” (Doğan, 2010: 41).

aldanarak asıl gayelerini unutanları ve bu gayelerini unutmayanlara engel olanları kastetmektedir. Dibacenin yukarıda alıntılanan cümlesinde bu kişilerin “firib-i mevâ‘ ız-güne ve hile-i neşâ’ih-nümüne” ile yani öğüde benzeyen aldatmalar ve nasihat görünüşlü hileler ile hakikati arayan insanları yollarından saptırmaya çalıştıklarını söylemektedir. Nitekim bu hususlar hikâyede Mecnun’un anne ve babasının çocuklarını yolundan döndürmek için yaptıkları oyunların anlatıldığı bölümlerle örtüşmektedir. Bu bölümlerin birinde Mecnun’un babası çölde bulduğu oğluna “Kalk gidelim, Leyla seni evde bekliyor” diyerek onu aldatmaktadır:

Verdi bu firib ile tesellî
Kim dur gidelüm çağırdı Leylî
Leylî bize geldi mihmândur
La’li talebinde dür-feşândur (Doğan, 2010: 192)

Hikâyenin “Bu Mecnûn’a anası pend verdiğidir ve bûstân-ı melâmetten hâr-ı nedâmet derdiğidir” bölümünde babası Mecnun’u eve getirdikten sonra annesi oğlunu aşkından vazgeçirmek için ona öğütler verir (Doğan, 2010: 194-199). Yine “Bu Mecnûn’ı atası sahrâda bulduğudur ve nasihatle ıslahından âciz olduğudur” bölümünde de babası oğluna nasihatler ederek hem onu yolundan çevirmeye çalışır hem de aklını başına almaya davet eder (Doğan, 2010: 380-400). Dikkat edilirse, dibacede geçen “âbâ-ı ulvî” ve “ümmeât-ı süflî” ibareleri hikâyede karşılıklarını bulmuş, bunlar Mecnun’un anne babasıyla sembolize edilmişlerdir. Aynı şekilde dibacede geçen “firib-i mevâ‘ ız-güne ve hile-i neşâ’ih-nümüne” de hikâyede aynı anlamda kullanılmışlardır. Fakat Fuzuli’nin yukarıda alıntıladığımız cümlesinde ifade ettiği gibi âşıkların vuslat bağına kesmeye çalışan bu hileler, hikâyede Leyla ile Mecnun’u aşklarından vazgeçirmediği gibi gerçekte de Allah ile kul arasındaki muhabbetin yüceliğini ve mahiyetini anlamayanların hiçbir ayıplama ve kınamaları, insan-ı kâmilî yolundan alıkoyamaz.

Fuzuli, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini yazma sebebine dibacenin geri kalan kısmında da değinmektedir. Kendisinin amacı, bir sanat şaheseri ortaya koymak veya bir hikâye anlatmaktan ziyade hakiki aşkı ve ezeli güzelliği anlatarak gizli sırları ortaya çıkarmaktır. Bunu yaparken tek beklentisi, Cenab-ı Hakk’ın izni ve yardımlarıyla amacına ulaşmak ve bu sayede Cenab-ı Hakk’a yakınlık kazanıp huzur bulmaktır. Bu düşüncenin dibacede gayet net bir şekilde ifade edildiği cümleler şöyledir:

Ve eger behâne-i fesâne ile ‘aşk-ı haqîkî
ve hüsn-i ezeli den fuğâlâ-yı belâğat-pîşe ve
buleğâ-yı feşâhat-endîşe cevâhir-i esrârî

“Ve eğer belagat üstatları ve fesahate
önem veren edebiyatçılar, hikâye anlatma
bahanesiyle hakiki aşktan ve ezeli güzelliğe

rişte-i izhāra çeküp ve şemere-i aġmāzi
şecere-i ‘ibāretde gösterüb niķāb-ı hafā ve
hicāb-ı ‘anā ref’ itmek itmeler, teraķķub
oldur ki, hūsn-i müsā‘adet-i Sübhānī ve
lutf-ı muāvenet-i Rabbānī huşūl-ı mertebe-i
vuşūle ve hużūr-ı derece-i zuhūra mümidd
olub

ait olan gizli sır incilerini görüntü ipine
çekip, hakikatin gizli meyvelerini ifade
aġacında göstererek gizlilik peçesini ve
zahmet perdesini kaldırsalar umulur ki
Allah’ın güzel müsaadeleri ve lütufkār
yardımları, vuslat mertebesinin ortaya
çıkışına ve zuhur derecesinin meydana
gelişine yardımcı olup

Fuzuli’ye göre ilahi hakikatler ve ona âşık olan insan ruhu arasındaki ilişkinin Leyla ve Mecnun sembolleriyle anlatılması, bazı anlayışsızların kınamalarını ve itirazlarını çekse de Leyla ile Mecnun’un bütün kınama ve engellemelere rağmen yollarından ayrılmamaları gibi bu tür itiraz ve kınamalar da şairleri yollarından ayıramayacaktır. Fuzuli, bir bakıma şiire saldıranları ve söze kusur bulanların sözlerini Leyla ile Mecnun’a yöneltilen eleştiriler mesabesinde faydasız sözler olarak kabul etmekte ve Allah’tan da bu tür davranışları tesirsiz kılmasını talep etmektedir:

Leylī-i taħayyülāt-ı hāşlarına ve Mecnūn-ı
hūsn-i ihlāşlarına ihānet-i teşnī‘-i süfehādan
ve zillet-i i‘tirāz-ı bülehādan ki ıtlāk-ı
ta‘arruzları eş‘āra ve taşavvur-ı me‘āyibleri
güftāra meşābe-i ta‘n-ı bīhūde- i Leylī ve
menzile-i men‘-i bī-fāide-i Mecnūndur,
mümteni‘ üt-te’şir ola

Allah, kendisi ile ilgili hayaller Leyla’sına
(kendisinin Leyla sembolü ile anlatılmasına)
ve kendilerine güzel bir şekilde bağlanma
Mecnun’una akılsızların kınama ihaneti ve
ahmakların itirazları zilletinin (ki, şiire ulu
orta saldırıları ve söze kusur isnatları,
Leyla’yı faydasız yere ayıplamada bulunma
ve Mecnun’u boşuna engellemeye çalışma
anlamındadır) tesir etmesini imkânsız kılsın.

Fuzuli, dibacenin son bölümünde bütün eksik ve kusurlarına rağmen hakikat ehli arasına girme talebinde olduğunu ve Leyla ile Mecnun hikâyesini tamir edip yeni bir şekil vermeye çalıştığını ifade ederek Allah’tan eserinin Leyla ile Mecnun’un aşkı gibi sonsuza kadar yaşamasını niyaz eder:

Ve eger bu faķır-i müstehām Fuzūlī-i
nātüvān-ı bī-serencām gāyet kıllet-i biķā‘at
ve nihāyet-i naķş-i emti‘a-i feşāhat ile istid‘ā-
yı indirāc-ı silk-i erbāb-ı haķāyık ve temennā-

Ve eğer bu şaşkın fakir, sefil Fuzuli, bilgi
ve fesahat sermayesi yoksunluğunun son
haddinde olduğu halde hakikat erbabı arasına
girmeye çalışarak ve ince nükte sahipleri

yı inhirât-ı silsile-i aşhâb-ı deķâyık idüb
hizâne-i hüsn-i Leylî teşhîrine ve harâbe-i
‘aşk-ı Mecnûn ta‘mîrine ‘âzîm olur. Taraşşud
oldur ki ol tarz-ı hâme ve naķş-ı nâme ahsen-i
vech ile müyesser olup hikâyet-i Leylî kimi
‘âlem-gîr ve maħabbet-i Mecnûn kimi beķâ-
pezîr ola... Vallâhü’l-mu’in ve bihi’t-tevfîk.

dizisinin arasına sokulma cüretinde bulunarak
Leyla’nın güzelliği hikâyesini yazma işinin
üstesinden gelmeye ve Mecnun’un aşkı
harabesinin tamirine gayret ediyorsa; beklenti
odur ki; o kalem üslubu ve yazı tarzı en güzel
bir şekilde gerçekleşip Leyla hikâyesi gibi
cihamı tutsun ve Mecnun’un aşkı gibi
sonsuzluğa ulaşsın... Allah yardımcısıdır ve
onun yardımı ve inayetine kavuşma ümidi ile
(başlıyorum).

Sonuç ve Deđerlendirme

Bu çalışmada Fuzuli’nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde ele aldığı aşk anlaşılmaya çalışılmış ve eserin dibacesinden hareketle bir değerlendirmeye gidilmiştir. Edebî eserlerin değerlendirilmesinde, dibacelerin çok önemli olduğu hususu burada da görölmektedir. Zira Fuzuli’nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin dibacesinde söyledikleri, günümüz araştırmacıları tarafından neredeyse hiç dikkate alınmamakta, hatta bu dibacede söylenenlerin aksi iddialar dile getirilebilmektedir. Bu durumun öncelikle dibacenin dilinin ağır olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim Necmettin Halil Onan, dibacenin bugünkü dile çevrilmesinin mümkün olmadığını ve vaktiyle Süleyman Nazif’in de *Fuzûlî* isimli eserinde *Leylâ vü Mecnûn*’dan bahsederken bu mukaddimeyi o günkü dile çevirmeye teşebbüs ettiğini; ama bir iki mefhum açıklaması dışında bunu gerçekleştirmediğini belirtmektedir (1955: 2). Bu ve buna benzer yaklaşımlarla dibace dikkate alınmamış ve çalışmalarda dibacede söylenenlerin aksi görüşleri sürölmüştür.

Dibace dikkatle okunduğunda, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin bir hikâye anlatmaktan ziyade bir hakikati dile getirmek amacıyla kaleme alındığı görölmektedir. Çalışmaların çoğunda da bu konuya temas edilmiş ve Fuzuli’nin mecaz yoluyla ilahi aşkı anlattığına değinilmiştir. Fakat burada önemli bir karmaşa yaşanmaktadır. Çalışmaların çoğunda, Fuzuli’nin “Leyla’dan Mevla’ya ulaşmak” şeklinde özetlenen bir aşkı kaleme aldığı söylenmektedir. Bu durumda Leyla kendisinden vazgeçilen bir sevgili ve aşkta sadece bir basamak rolü üstlenmektedir. Hâlbuki dibacede söylenenlere bakıldığında Leyla, asıl maksat olup ilahi hakikatlerin sembolüne dönüşür. Eser bu yönüyle, Şeyh Gâlib’in *Hüsn ü Aşk* mesnevisiyle de paralellik göstermektedir.

Bu makalede yeri geldikçe dipnotlarla işaret edilen bazı çalışmalarda da *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin sanat kaygısıyla kaleme alındığı ve eserdeki tasavvufi öğelerin sadece bir çeşni olduğu söylenmektedir. Bu düşüncelerin de hakikati yansıtmadığı, bu mesnevîde tasavvufun bir çeşni değil esas unsur ve gaye olduğu dibacedeki ifadelerde açık bir şekilde görülmektedir.

Divan edebiyatı metinleri üzerinde çalışma yapılırken şairlerin kendi düşünceleri üzerinden yorum ve değerlendirmeler yapılması, eserlerin anlaşılması için ayrı bir imkân sağlayacaktır. Aksi takdirde değerlendirmeler eksik kalabilir ve bazen de yanıltıcı olabilir. Bu manada, dibacelerin ve sebep-i teliflerin yol göstericiliği Fuzulî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u örneğinde kendini göstermektedir.

Kaynaklar

- AÇIK, T. ve KAÇAR, M. (2013). Sultan I. Ahmed'e Sunulan Nur-ı Muhammedî Konulu Bir Eser: Nûr-nâme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/1, 1741-1780.
- AKALIN, N. (1997). Nizâmî-i Gencevî ile Fuzûlî-i Bağdâdî'nin Leylî u Mecnûn Mesnevîlerinin Tartışmalı Mukayesesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 201-217.
- CEBECİOĞLU, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- DOĞAN, M. N. (2010). *Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn: Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*. İstanbul: Yelkenli Yayınları.
- Ebu'l-Alâ Afifî (2004). *Tasavvuf: İslamda Manevî Devrim*. (çev. H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün). İstanbul: Risale Yayınları.
- EMİL, B. (1997). Leylâ ve Mecnûn'da Beşerî Duygular. *Türk Kültür Edebiyatından Şahsiyetler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 473-515.
- İPEKTEN, H. (2010). *Fuzûlî: Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KELPETİN ARPAGUŞ, H. (2001). *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- KILIÇ, C. (2006). Pythagorasçı ve Yeni Platoncu Felsefelerin Harran Okuluna Tesirleri. *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu Şanlıurfa 28-30 Nisan 2006*. Konya: Şelale Matbaası, 164-176.
- KILIÇ, M. E. (2009). *Sûfî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- OKAY, O. (2001). *Silik Fotoğraflar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ONAN, N. H. (1955). *Fuzûlî: Leylâ ile Mecnûn*. İstanbul: Maârif Basımevi.
- PALA, İ. (2003). Leylâ vü Mecnûn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 162-164.
- Süleymân Nazîf (1925). *Fuzûlî*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- TURİNAY, N. (1996). Klasik Romana ve Leylâ ile Mecnûn'a Dair-I. *Dergâh*, 77, 1-12.

- UÇMAN, A. (2005). “Devir Nazariyesi ve Osmanlı Tasavvuf Edebiyatında Devriyeler”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfîler*. (haz. Ahmet Yaşar Ocak). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 429-475.
- ULUDAĞ, S. (1995). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- YILMAZ, M. (1992). *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*. İstanbul: Enderun Kitabevi.